

Думки студентів щодо навчання предмету «Філософія»

Олександр Кулик, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Регулярне оновлення навчальних курсів – постійна потреба університетів, які прагнуть надавати сучасну освіту. Дане дослідження було проведено з метою зібрати та проаналізувати емпіричний матеріал, який допоможе врахувати в оновленні курсу «Філософія» думки українських студентів щодо ефективних шляхів навчання даному предмету. Було проведено опитування серед 40 студентів гуманітарних та 34 студентів соціально-наукових спеціальностей щодо низки ключових питань організації навчального процесу в межах курсу «Філософія». Більшість опитаних студентів зазначили, що з-поміж навичок та знань, які можуть набуватися протягом курсу «Філософія», їм у подальшій професійній діяльності знадобляться навички з критичного мислення, навички з побудови власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань та навички з аргументації даної позиції. З-поміж форм навчання більшість опитаних назвали найкращими для опанування філософії традиційні лекції, а також обговорення в аудиторії матеріалу відеолекцій. Щодо форм оцінювання набутих студентами знань та навичок з філософії, опитувані віддали перевагу есе та оцінюванню активності студентів під час практичного заняття – їх доповідей та участі в обговоренні. Також у межах дослідження були виявлені три суттєві розбіжності у відповідях опитаних студентів гуманітарного і соціально-наукового спрямування. По-перше, студенти соціально-наукового спрямування більше, ніж студенти гуманітарного спрямування, цінують можливість розвивати в межах навчання предмету «Філософія» комунікативні навички з вираження ідей. По-друге, до числа найбільш бажаних форм навчання філософії студенти-гуманітарії відносять мисленеві експерименти, а студенти соціально-наукового спрямування – обговорення кейсів. По-третє, на відміну від студентів-гуманітаріїв, студенти соціально-наукового спрямування вважають тестування однією з найкращих форм оцінювання знань з предмету «Філософія». Окрім зазначеного в даному дослідженні було порівняно отримані дані щодо думок студентів соціально-наукового та гуманітарного спрямувань з проведеним раніше опитуванням думки 60 студентів точних наук щодо навчання предмету «Філософія». У ході компаративного аналізу було виявлено п'ять спільних ознак та дві суттєві відмінності у відповідях студентів даних трьох напрямків. Так, спільним є переконання опитаних студентів усіх трьох груп у тому, що навчання філософії може надати навички та знання, які їм знадобляться в професійній діяльності. При чому у цьому питанні вони надають перевагу саме навичкам, а не знанням. В усіх трьох групах опитаних більша кількість студентів назвала критичне мислення, навички з побудови та аргументації власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань як ті надбання в процесі навчання філософії, які їм знадобляться у професійній діяльності. Також було встановлено, що опитані студенти всіх трьох груп не наділяють пріоритетом навчання концептам сучасних філософів порівняно із ученнями філософів давнини. Окрім цього, було аргументовано, що студенти всіх трьох напрямків проявляють найменшу зацікавленість у тих філософських знаннях та навичках, які складно використовувати за межами вузькоспеціалізованої філософської діяльності. Що стосується відмінностей, дослідження показало, що студенти, які спеціалізуються на точних науках, помітно менше, ніж студенти гуманітарного та соціально-наукового спрямувань, вважають, що у їхній подальшій професійній діяльності їм знадобляться історико-філософські компоненти навчального матеріалу предмету «Філософія». По-друге, опитані студенти спрямування точних наук проявляють більше зацікавленості у розвитку в процесі навчання філософії комунікативних навичок з вираження ідей, ніж опитані студенти гуманітарного спрямування.

Ключові слова: філософія, викладання філософії, навчання філософії, ставлення студентів, форми навчання, форми оцінювання, навички, знання, критичне мислення

Students' Opinions on Philosophy Courses

Oleksandr Kulyk, Oles Honchar Dnipro National University

Universities seeking to provide modern education face a constant need to update their courses. This study was conducted to collect and analyze empirical data to help philosophy course designers consider the views of Ukrainian students about effective ways to learn this subject. A survey was

conducted among 40 humanities students and 34 social science students to determine participants' views on a number of key issues related to the organization of the learning process in the Philosophy course. Most of the students surveyed said that of the types of skills and knowledge that can be acquired during the course, they will find critical thinking skills and the skills needed to build and argue their own positions on ethical, social and worldview issues most valuable in their future professional activities. The majority of respondents named traditional lectures and discussions of lecture videos as their preferred forms of learning philosophy. Their preferred forms of assessment of students' knowledge and skills in philosophy were essays, as well as reports and participation in the discussion during practical lessons. The study also identified three significant differences in the responses of the surveyed humanities and social science students. First, socio-scientific students valued the opportunity to develop their communication skills in the framework of the Philosophy course significantly more than humanities students. Second, humanities students included thought experiments among the most desirable ways of learning philosophy, unlike social science students, who included case studies. Third, in contrast to humanities students, social science students considered quizzes to be one of the best forms of assessment for the course. In addition to the above, this study also compared the data on the opinions of social sciences and humanities students with the results of the previous survey of 60 STEM students about their thoughts on the course. The comparative analysis revealed five common features and two significant differences in the responses of students from these three fields of knowledge. The common belief among surveyed students in all three groups is that learning philosophy can provide them with the skills and knowledge they will need in their professional activities after graduation from university. Moreover, they prefer skills to knowledge. In all three groups of respondents, a large number of students named critical thinking and argumentation skills as the ultimate achievements in the learning of philosophy. Another finding was that surveyed students from all three groups do not give priority to learning the concepts of modern philosophers over learning the ideas of ancient philosophers. In addition, respondents from all three fields showed the least interest in those forms of knowledge and skills that are difficult to use outside of highly specialized philosophical activities. As for the differences, the study showed that STEM students are significantly less likely to believe that they will need the historico-philosophical components of the Philosophy course in their further professional activities than students in the humanities and social sciences. They are also more interested in developing communicative skills in the process of learning philosophy than the surveyed humanities students.

Keywords: *philosophy, teaching philosophy, learning philosophy, students' perceptions, forms of learning, forms of assessment, skills, knowledge, critical thinking*

Мнения студентов относительно обучения предмету «Философия»

Александр Кулик, Днепровский национальный университет им. Олеса Гончара

Регулярное обновление учебных курсов – постоянная необходимость для университетов, которые стремятся предоставлять современное образование. Данное исследование было проведено с целью собрать и проанализировать эмпирический материал, который поможет учесть при обновлении курса «Философия» мнения украинских студентов относительно обучения данному предмету. Было проведено анкетирование 40 студентов гуманитарных и 34 студентов социально-научных специальностей по ряду ключевых вопросов организации учебного процесса в рамках курса «Философия». Большинство опрошенных студентов отметили, что среди навыков и знаний, которые они могут получать в ходе изучения курса «Философия», им в дальнейшей профессиональной деятельности понадобятся навыки критического мышления, навыки по построению собственной позиции относительно этических, социальных, мировоззренческих вопросов и навыки аргументации данной позиции. Большинство опрошенных назвали традиционные лекции, а также обсуждение в аудитории материала видеолекций наиболее удачными формами обучения философии. Что касается проверки приобретенных студентами знаний и навыков, опрошенные студенты сочли наиболее подходящими для данного предмета такие формы как эссе и оценивание активности студентов во время практических занятий (оценивание преподавателем докладов студентов и их участия в обсуждении). Также в рамках исследования были выявлены три существенных различия в ответах опрошенных студентов гуманитарного и социально-научного направления. Во-первых, студенты социально-научного профиля больше, чем студенты гуманитарного направления, ценят возможность развивать в рамках обучения предмету «Философия»

коммуникативных навыков выражения идей. Во-вторых, к числу наиболее желаемых для них форм обучения философии студенты-гуманитарии относят мыслительные эксперименты, а студенты социально-научного направления – обсуждение кейсов. В-третьих, в отличие от студентов-гуманитариев, студенты социально-научного направления считают тестирование одной из лучших форм оценки знаний по предмету «Философия». Также в данном исследовании были сопоставлены данные относительно мнений студентов социально-научного и гуманитарного направлений с результатами проведенного ранее опроса мнений 60 студентов точных наук относительно обучения предмету «Философия». В ходе сравнительного анализа было выявлено пять общих признаков и два существенных различия в ответах студентов указанных трех направлений. Так, общим является убеждение опрошенных студентов всех трех групп в том, что обучение философии может предоставить навыки и знания, которые им пригодятся в профессиональной деятельности. Причем, в этом контексте они предпочитают навыки знаниям. Во всех трех группах опрошенных большее количество студентов назвали критическое мышление, навыки по построению и аргументации собственной рациональной позиции по этическим, социальным, мировоззренческим вопросам в качестве тех результатов обучения философии, которые им понадобятся в профессиональной деятельности. Также было установлено, что опрошенные студенты всех трех групп не наделяют приоритетом обучение концептам современных философов относительно изучения идей философов древности. Кроме этого, было аргументировано, что студенты всех трех направлений проявляют наименьшую заинтересованность в тех философских знаниях и навыках, которые сложно использовать за пределами узкоспециализированной философской деятельности. Что касается различий, исследование показало, что студенты, которые специализируются на точных науках, заметно меньше, чем студенты гуманитарного и социально-научных направлений, считают, что в их дальнейшей профессиональной деятельности им понадобятся историко-философские компоненты учебного материала предмета «Философия». Во-вторых, опрошенные студенты направления точных наук проявляют больше заинтересованности в развитии в процессе обучения философии коммуникативных навыков, чем опрошенные студенты гуманитарного направления.

Ключевые слова: философия, преподавание философии, обучение философии, отношение студентов, формы обучения, формы оценивания, навыки, знания, критическое мышление

Вступ

Щоб знайти оптимальні рішення щодо модернізації навчальних курсів, необхідно залучати чимало джерел інформації – і дані щодо актуального стану наукової розробки розглянутих у даному предметі тем, і безпосередній досвід викладання цього предмету, і теоретичні напрацювання фахівців щодо навчальних цілей відповідної дисципліни, і найкращі зразки як зарубіжних, так і вітчизняних підходів до викладання, і нормативні вимоги щодо організації навчального процесу тощо. Цінну інформацію може надати також і осмислення емпіричних даних щодо ставлення студентів до навчання даному предмету, а також щодо їхніх думок, що саме могло б допомогти їм більш ефективно вивчати даний предмет.

Увага до результатів емпіричних досліджень особливо актуальна для викладачів курсу «Філософія», адже щодо місця даного предмету у навчальних планах різних спеціальностей у закладах вищої освіти України наразі ведуться активні дискусії.

Дослідження особливостей сприйняття викладання філософії студентами допоможе доповнити теоретичні міркування конкретними даними, що здатні сприяти проясненню низки спірних питань. Зокрема, важливими при модернізації даного курсу будуть зібрані нами дані, як саме студенти оцінюють можливості застосування у своїй майбутній професійній діяльності отриманих під час навчання предмету «Філософія» знань та навичок. Також корисними для фахівця, який працює над удосконаленням курсу «Філософія», будуть дані про думки студентів, які саме форми навчання та оцінювання вони сприймають як найбільш вдалі у межах вивчення філософії.

Зазначимо, що дослідження думок українських студентів щодо тих курсів, які їм викладають, хоча і є рідкістю, утім є наявними в науковій літературі. Зокрема, О. Чиханцова (2015) досліджувала ставлення студентів у власному ЗВО до викладання іноземних мов, І. Сорока (2016) вивчала в національному масштабі оцінку українськими студентами якості, змісту та організації навчального

процесу в цілому, І. Лисий (2002) опублікував статтю щодо перспектив університетської філософії очима студентів свого закладу вищої освіти. Утім, ми не зустрічали досліджень, які б були присвячені аналізу сприйняття українськими студентами навичок та знань, які формуються під час навчання у межах предмету «Філософія», а також аналізу думок студентів щодо форм навчання та оцінювання у контексті даного предмету. Наприклад, у статті І. Лисого йдеться про перспективи освіти студентів саме філософських спеціальностей, однак, курс «Філософія» є пропедевтичним курсом, який викладають студентам усіх спеціальностей, окрім філософських – бо для представників філософських спеціальностей пропонують більш змістовні навчальні курси фахової підготовки.

При розробці анкети для опитування, що лягла в основу нашого дослідження, ми використовували не тільки наші власні напрацьовані за 15 років викладання курсу «Філософія» методичні ідеї, але й розробки багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів, які досліджують організацію навчального процесу у межах пропедевтичних курсів з філософії. Так, ми аналізували матеріал, викладений у наукових статтях таких дослідників, як І. Бичко (2006), М. Максютя (2007), Р. Оді (Audi, 2006), В. Рижко (2007), Дж. Рудісілл (Rudisill, 2011), Т. Ящук (2005) та ін., а також працювали з рекомендаційними та нормативними документами щодо організації викладання філософії, які були розроблені українськими (Пролеєв та ін., 2017), американськими (American Philosophical Association, 2008), британськими (The Quality Assurance Agency for Higher Education, 2015) експертами, а також експертами ЮНЕСКО (Goucha, 2007; UNESCO, 2011). Зокрема, даний широкий спектр підходів можна побачити у сформульованих нами на підставі аналізу зазначеної літератури варіантах відповіді на три основні запитання анкети, де ми намагалися запропонувати опитуваним максимально повний перелік наявних можливостей з організації навчання предмету «Філософія». Запропоновані в нашій анкеті стислі пояснення низки термінів (воркшоп, мозковий штурм, мисленнєвий експеримент тощо) були сформульовані нами також на підставі інформації, що містилася в названих вище джерелах з методики викладання філософії.

Метою даного нашого дослідження була фіксація та аналіз думок студентів, які спеціалізуються на гуманітарних та соціальних науках, щодо можливості застосування у їхній подальшій професійній діяльності знань та навичок, які можуть формуватися в процесі навчання предмету «Філософія», а також щодо шляхів оптимізації навчання даному предмету.

Ця стаття є частиною нашого тривалого дослідження сприйняття студентами різних спеціальностей викладання предмету «Філософія». Прагнучи отримати цілісну картину, ми з 2017 року систематично проводимо в Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара дослідження даного питання серед студентів різних спеціальностей. Варто зазначити, що в наших наукових розвідках ми використовуємо відому класифікацію, що поділяємо науки на гуманітарні, соціальні, точні, природничі та технічні, оскільки ми виходимо з гіпотези, що студенти, які спеціалізуються, наприклад, на дослідженні природи, дійсно можуть мати щодо навчання філософії розбіжні уявлення зі студентами, які спеціалізуються на дослідженні, наприклад, суспільства. Ми розглядали й інші варіанти можливої класифікації груп студентів, однак дійшли висновку, що вони не будуть оптимальними для нашого дослідження. Зокрема, ми не вибрали класифікацію, зафіксовану постановою № 266 Кабінету міністрів України від 29 квітня 2015 року, адже вважаємо, що розподіл досліджуваних спеціальностей на 27 груп був би занадто детальним у межах нашого дослідження, адже студенти багатьох близьких за своїм предметом спеціальностей навряд будуть мати суттєво розбіжні сприйняття курсу «Філософія».

Дослідження, результати якого представлені у даній статті, мало надати відповіді на п'ять наступних дослідницьких запитань.

1. Що, на думку опитаних студентів гуманітарних та соціально-наукових спеціальностей, їм більше знадобиться в подальшій професійній діяльності з-поміж навичок та знань, які можуть розвиватися та набуватися протягом курсу «Філософія»?

2. Які форми навчання, на думку опитаних студентів гуманітарних та соціально-наукових спеціальностей, краще використовувати при навчанні предмету «Філософія»?

3. Які форми оцінювання знань та навичок, на думку опитаних студентів гуманітарних та соціально-наукових спеціальностей, варто застосовувати викладачу предмету «Філософія»?

4. Що є розбіжного у ставленні опитаних студентів гуманітарного та соціально-наукового спрямувань до навчання предмету «Філософія»?

5. Що є спільного, а що розбіжного у ставленні до курсу «Філософія» у опитаних студентів гуманітарного та соціально-наукового спрямувань стосовно студентів, які спеціалізуються на вивченні точних наук?

Методом збору емпіричних даних щодо думок студентів було опитування у формі анкетування. Паперові анкети були роздані 74 студентам, які навчаються на бакалаврських програмах Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара та виявили бажання взяти участь у даному дослідженні. У 2018 році були опитані 40 студентів гуманітарних спеціальностей філологічного напрямку (спеціальності «Українська мова та література», «Англійська та друга західноєвропейська мови і літератури», «Японська та англійська мови і літератури», «Переклад з англійської та німецької мов», «Російська мова та література»). У 2019 році були опитані 34 студента соціально-наукового спрямування (спеціальність «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»). Що стосується віку опитуваних, то на час проведення анкетування їм було від 18 до 21 року. Статевий склад наступний: з 40 опитаних студентів гуманітарних спеціальностей: 5 – чоловічої статі, 35 – жіночої; з 34 студентів соціально-наукової спеціальності: 8 – чоловічої статі, 26 – жіночої. Усі опитувані пройшли курс «Філософія» і, таким чином, мали чіткі уявлення про його зміст та наявні форми навчання і оцінювання знань.

Анкети були роздані студентам викладачем, який проводив у них навчання з філософських дисциплін. Це опитування було анонімне та проводилося на добровільній основі після завершення курсу та виставлення студентам оцінок у відомості, отже студенти розуміли, що їхні відповіді в даному опитуванні ніяк не могли вплинути на їхню успішність.

При створенні анкети ми керувалися методичними настановами, представленими

в праці «Educational research: Quantitative, qualitative and mixed approaches» (Johnson, & Christensen, 2014). Розроблена нами анкета включає різні формати запитань: перше запитання є закритим та пропонує можливість множинного вибору, який обмежений дванадцятьма пунктами відповіді з дванадцяти запропонованих; друге запитання є закритим та пропонує можливість множинного вибору, яка обмежується чотирма пунктами відповіді з-поміж десяти запропонованих; третє запитання є закритим та пропонує можливість множинного вибору, яка обмежується чотирма пунктами відповіді з-поміж тринадцяти запропонованих; четверте та п'яте запитання є відкритими; шосте запитання є закритим, включаючи дві можливі опції відповіді, що виключають одна одну. Анкета потребує близько десяти хвилин на заповнення.

Перше запитання було сформульовано наступним чином: «Що, на вашу думку, вам більше знадобиться в подальшій професійній діяльності з-поміж навичок та знань, які можуть розвиватися та набуватися протягом курсу «Філософія»? Обведіть колом найбільш важливі на вашу думку пункти з переліку. Якщо, на вашу думку, жоден з типів знань та навичок не знадобиться – не обводьте колом жодний пункт». Були запропоновані наступні варіанти відповіді на це запитання: 1) Знання основних філософських ідей та філософських методів; 2) Навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань; 3) Навички з критичного мислення; 4) Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань; 5) Навички з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів; 6) Комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі; 7) Знання про вчення провідних філософів минулого; 8) Знання про вчення провідних філософів сучасності; 9) Знання про основні тенденції розвитку історії філософської думки; 10) Знання про філософію як частину культури людства; 11) Навички з покращення власного характеру в бік гуманізму та свідомої громадянської позиції; 12) Знання основних традицій інтерпретації філософських понять.

Друге запитання з анкети наступне: «Які форми навчання краще використовувати

при навчанні філософії? Обведіть колом ті форми навчання, які ви вважаєте доцільним використовувати при навчанні філософії в університеті. Обведіть колом не більше чотирьох пунктів». Варіанти відповіді наступні: 1) Лекція; 2) Відеолекція та її обговорення в аудиторії; 3) Мозковий штурм; 4) Обговорення філософських першоджерел; 5) Мисленнєвий експеримент (Ключова для тої чи іншої філософської теорії ситуація конструюється в уяві тих, хто бере участь в експерименті, що супроводжується філософським аналізом. Викладач – модератор обговорення); 6) Воркшоп (Студенти отримують знання самостійно, діляться ними з іншими студентами, обговорюючи ці знання. Викладач – модератор обговорення); 7) Обговорення за участю запрошених експертів; 8) Обговорення кейсів (Обговорення тих чи інших реальних випадків, які важливі в контексті піднятих філософських тем); 9) Традиційний семінар; 10) Аналіз першоджерел за методикою «неквапливого читання» (Вдумливий аналіз змістів понять, речень, думок, висловлених в тому чи іншому філософському тексті).

Третє запитання анкети: «Які форми оцінювання знань та навичок студентів має використовувати викладач філософії? Обведіть колом не більше чотирьох пунктів». Варіанти відповіді до цього запитання: 1) Оцінювання участі студента в обговоренні під час практичного заняття; 2) Оцінювання доповіді студента на практичному занятті; 3) Тестування; 4) Традиційний письмовий екзамен; 5) Реферат; 6) Презентація студентом одноосібного проекту; 7) Презентація студентами групового проекту (три виконавця); 8) Есе; 9) Курсова письмова робота; 10) Письмовий аналіз студентом філософського першоджерела; 11) Письмовий аналіз студентом структури аргументації філософа в тому чи іншому творі та перевірка студентом обґрунтованості цієї аргументації; 12) Диспут; 13) Письмова контрольна робота.

Четверте та п'яте запитання були відкритими: «Ваша стаття» та «Ваш вік». Завершує анкету шосте запитання: «Чи можна використовувати дані щодо ваших відповідей у цьому опитуванні в наукових дослідженнях та оприлюднювати їх? Обведіть колом той варіант, який ви вибрали» з двома варіантами відповіді на нього: «так», «ні». Зазначи-

мо, що три студенти, які взяли участь в даному опитуванні, вибрали варіант «ні» щодо шостого запитання, тому надані ними анкети та дані в них не враховувалися нами під час підрахунків.

Результати дослідження

У викладі результатів нашого опитування почнемо з відповідей студентів на перше запитання анкети. Передусім зазначимо, що жоден з опитаних студентів і гуманітарного, і соціально-наукового спрямування не скористався можливістю продемонструвати, що їм у професійній діяльності не знадобиться жоден з тих типів навичок та знань, що можуть набуватися протягом навчання предмету «Філософія». Усі опитані студенти знайшли у запропонованому переліку з 12 типів навичок та знань щось таке, що, на їхню думку, буде корисним в їхній подальшій праці після закінчення навчання в університеті.

Оскільки у відповідях на перше запитання анкети у опитаних була можливість вибрати будь-яку кількість варіантів з-поміж дванадцяти запропонованих пунктів, ми побачили суттєву різницю в кількості обраних опцій.

Для зручності розіб'ємо заповнені анкети на чотири групи за критерієм кількості вибраних варіантів відповіді на перше запитання: а) група анкет, де студенти, відповідаючи на перше запитання, вибрали один, два або три пункти з переліку; б) група анкет, де студенти, відповідаючи на перше запитання, вибрали чотири, п'ять або шість пунктів; в) група анкет, де студенти, відповідаючи на перше запитання, вибрали сім, вісім або дев'ять пунктів; г) група анкет, де студенти, відповідаючи на перше запитання, вибрали десять, одинадцять або дванадцять пунктів.

Серед заповнених студентами-гуманітаріями, найбільш чисельною була та група анкет, в якій студенти у відповіді на перше запитання вибрали від чотирьох до шести пунктів. Із сорока опитаних студентів-гуманітаріїв у відповіді на перше запитання анкети 4 студенти вибрали один, два або три пункти з переліку; 27 студентів вибрали чотири, п'ять або шість пунктів; 6 студентів вибрали від сьомі до дев'яти пунктів; 3 студенти вибрали від десяти до дванадцяти пунктів.

Що стосується опитаних студентів соціально-наукового спрямування, то у них

теж найбільш чисельною була група анкет, в якій студенти у відповіді на перше запитання вибрали від чотирьох до шести пунктів. А саме, з 34 опитаних студентів соціально-наукового спрямування у відповіді на перше запитання 4 студенти вибрали один, два або три пункти з переліку; 25 студентів вибрали чотири, п'ять або шість пунктів; 5 студентів вибрали від сьомі до дев'яти пунктів; жоден студент не вибрав ані десяти, ані одинадцяти, ані дванадцяти пунктів.

Серед вибраних 40 студентами гуманітарних спеціальностей варіантів відповіді на перше запитання найбільш популярними є наступні: «Навички з критичного мислення» (30 студентів вибрали цей пункт), «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» (28 студентів), «Навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» (27 студентів). Інші пункти отримали наступну кількість голосів студентів: «Знання основних філософських ідей та філософських методів» (17 студентів), «Комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі» (17 студентів), «Знання про філософію як частину культури людства» (17 студентів), «Знання про вчення провідних філософів минулого» (16 студентів), «Знання про вчення провідних філософів сучасності» (16 студентів), «Навички з покращення власного характеру в бік гуманізму та свідомої громадянської позиції» (15 студентів), «Знання основних традицій інтерпретації філософських понять» (14 студентів). Найменшу кількість голосів студентів гуманітарного спрямування отримали наступні пункти: «Навички з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів» (10 студентів), «Знання про основні тенденції розвитку історії філософської думки» (10 студентів).

У відповідях 34 опитаних студентів соціально-наукового спрямування на перше запитання анкети найбільш популярними були наступні пункти: «Навички з критичного мислення» (25 студентів вибрали цей пункт), «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» (23 студенти), «Комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі» (22 студенти), «Навички з побудови власної раціональної позиції щодо

етичних, соціальних, світоглядних питань» (22 студенти). Меншу кількість голосів зазначених студентів отримали такі пункти: «Навички з покращення власного характеру в бік гуманізму та свідомої громадянської позиції» (16 студентів), «Знання про філософію як частину культури людства» (13 студентів), «Знання основних філософських ідей та філософських методів» (13 студентів), «Навички з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів» (11 студентів), «Знання про вчення провідних філософів минулого» (10 студентів), «Знання про вчення провідних філософів сучасності» (7 студентів). Найменшу кількість голосів опитаних студентів соціально-наукового спрямування отримали пункти «Знання основних традицій інтерпретації філософських понять» (5 студентів) та «Знання про основні тенденції розвитку історії філософської думки» (3 студенти).

Переходимо до викладу результатів опитування щодо другого запитання анкети: «Які форми навчання краще використовувати при навчанні філософії? Обведіть колом ті форми навчання, які ви вважаєте доцільним використовувати при навчанні філософії в університеті. Обведіть колом не більше чотирьох пунктів».

З-поміж сорока опитаних студентів-гуманітаріїв найбільшу кількість голосів отримали пункти: «Відеолекція та її обговорення в аудиторії» (24 студенти), «Мисленнєвий експеримент» (19 студентів), «Лекція» (17 студентів). Інші форми навчання отримали наступну кількість голосів: «Обговорення кейсів» (15 студентів), «Воркшоп» (14 студентів), «Обговорення філософських першоджерел» (13 студентів), «Мозковий штурм» (12 студентів), «Обговорення за участю запрошених експертів» (12 студентів). Найменшу кількість голосів зазначених студентів отримали «Аналіз першоджерел за методикою "неквапливого читання"» (8 студентів) та «Традиційний семінар» (5 студентів).

Серед опитаних 34 студентів соціально-наукового спрямування найбільшу кількість голосів набрали такі форми навчання як «Обговорення кейсів» (19 студентів), «Лекція» (18 студентів), «Відеолекція та її обговорення в аудиторії» (18 студентів). Інші пункти з переліку можливих відповідей на друге запитання анкети розташовуються за кількістю

отриманих голосів таким чином: «Мозковий штурм» (13 студентів), «Мисленнєвий експеримент» (13 студентів), «Традиційний семінар» (10 студентів), «Обговорення філософських першоджерел» (7 студентів), «Воркшоп» (6 студентів). Найменшу кількість голосів отримали: «Обговорення за участю запрошених експертів» (5 студентів), «Аналіз першоджерел за методикою “неквапливого читання”» (5 студентів).

Переходимо до викладу кількості відповідей респондентів на третє запитання анкети: «Які форми оцінювання знань та навичок студентів має використовувати викладач філософії? Обведіть колом не більше чотирьох пунктів».

Серед студентів-гуманітаріїв, найбільша кількість опитаних вибрала пункти «Оцінювання участі студента в обговоренні під час практичного заняття» (26 студентів), «Есе» (21 студент) та «Оцінювання доповіді студента на практичному занятті» (19 студентів). Інші форми оцінювання набули наступну кількість голосів респондентів: «Диспут» (15 студентів), «Тестування» (14 студентів), «Презентація студентом одноосібного проекту» (14 студентів), «Презентація студентами групового проекту (три виконавця)» (10 студентів), «Письмова контрольна робота» (9 студентів), «Письмовий аналіз студентом структури аргументації філософа в тому чи іншому творі та перевірка студентом обґрунтованості цієї аргументації» (6 студентів), «Реферат» (6 студентів). Найменшу кількість голосів опитаних студентів гуманітарного спрямування отримали: «Письмовий аналіз студентом філософського першоджерела» (4 студенти), «Традиційний письмовий екзамен» (2 студенти), «Курсова письмова робота» (1 студент).

Що стосується опитаних студентів соціально-наукового спрямування, найбільшу кількість голосів отримали наступні форми оцінювання знань та навичок з предмету «Філософія»: «Тестування» (19 студентів), «Есе» (19 студентів), «Оцінювання доповіді студента на практичному занятті» (18 студентів), «Оцінювання участі студента в обговоренні під час практичного заняття» (15 студентів). Інші запропоновані студентам форми оцінювання отримали наступну кількість голосів: «Презентація студентом одноосібного проекту» (9 студентів), «Диспут» (7

студентів), «Реферат» (7 студентів), «Письмовий аналіз студентом філософського першоджерела» (7 студентів), «Письмова контрольна робота» (6 студентів). Найменшу кількість голосів у студентів соціально-наукового спрямування отримали такі пункти: «Презентація студентами групового проекту (три виконавця)» (4 студенти), «Письмовий аналіз студентом структури аргументації філософа в тому чи іншому творі та перевірка студентом обґрунтованості цієї аргументації» (4 студенти), «Традиційний письмовий екзамен» (3 студенти). Пункт «Курсова письмова робота» не отримав жодного голосу опитаних студентів соціально-наукового спрямування.

Після викладу результатів опитування переходимо до аналізу отриманих даних. Як ми побачили, опитані студенти вважають, що отримані під час навчання предмету «Філософія» навички та знання їм знадобляться у професійній діяльності після закінчення університету. Отже, ми вважаємо міфом поширену в сучасній українській публіцистиці думку про уявний надмірний критичний настрій серед студентів щодо філософії. Опитані студенти розцінюють філософію як предмет, який здатен навчити їх тому, що буде практично важливим у їхній майбутній праці. Причому більшість опитаних студентів і гуманітарного, і соціально-наукового спрямування вказали, що у професійній роботі їм знадобиться від чотирьох до шести типів навичок та знань, які можуть розвиватися протягом навчання предмету «Філософія». Цей факт демонструє, що філософія оцінюється опитаними студентами як справді важливий предмет в контексті майбутньої професійної діяльності, навчання якому надає суттєві професійні переваги для здобувачів.

Разом з тим наголосимо, що зафіксована нами думка студентів про те, що в ході навчання філософії можуть розвиватися ті навички та знання, які їм знадобляться в професійній діяльності, не означає, що у кожному закладі вищої освіти кожен викладач філософії справді сприяє набуттю даних навичок та знань студентами. Відповіді студентів відображають їхнє переконання в тому, що навчання філософії потенційно має можливість розвивати дані навички та знання, а користаються цією можливістю викладачі чи ні – це дещо інше.

Також важливо взяти до уваги, що, на думку опитаних студентів, не всі типи навичок та знань, які може надавати освітній процес у ході навчання предмету «Філософія» їм знадобляться у подальшій професійній діяльності.

Як можна побачити з результатів опитування, і студенти-гуманітарії, і студенти соціально-наукового спрямування, які взяли участь в нашому дослідженні, найбільше цінують можливість у межах навчання філософії розвивати «Навички з критичного мислення», «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» та «Навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань».

Цей вибір ми вважаємо закономірним. Зокрема це стосується вибору студентів щодо пункту «Навички з критичного мислення». Здатність мислити критично є важливою навичкою для фахівців гуманітарного та соціально-наукового спрямування, а особлива роль філософії в розвитку даної навички неодноразово підкреслювалася експертами. Наприклад, фахівці ЮНЕСКО в своїх рекомендаціях закладам вищої освіти світу наголошують: «Знову підтверджуємо ключову важливість навчання філософії для критичного мислення» (Goucha, 2007, p. 81).

Звісно, і в межах інших дисциплін можливий розвиток критичного мислення. Однак специфіка філософії як навчального предмету надає студентам фундаментальні складові даної навички, які складно або неможливо набути під час навчання іншим дисциплінам. Цю особливість можна побачити з переліку типів навчальної діяльності, які за порадою фахівців Американської філософської асоціації, слід використовувати для розвитку критичного мислення: показувати безплідність беззастережного некритичного сприйняття думок авторитетів; навчати технікам побудови вивідного знання; навчати встановлювати уявлення автора думок з того, що саме він аргументує та як він це робить; навчати реконструювати тези мислителів та їхні аргументи; розуміти концептуальні рамки того чи іншого автора тощо (American Philosophical Association, 2008). Звісно, саме у межах предмету «Філософія» можливо уповні досягти успіхів у виконанні цих типів навчальної діяльності.

Подібне можна сказати і щодо вибору опитаними студентами пунктів «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» та «Навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань». Розробити власну позицію щодо тих світоглядних питань, з якими людина кожного дня стикається у соціумі, а також вмісти її захистити шляхом раціонального аргументування – це навички, які можливо найбільш глибоко розвивати в процесі навчання саме філософії. Молодь з її пошуками в царині ідентичності та самовизначення жваво цікавиться розвитком вищезазначених навичок, вважаючи, що вони допоможуть їм у дорослому житті після закінчення закладів вищої освіти.

Звертаючи увагу на розбіжності між результатами опитування студентів гуманітарного та соціально-наукового спрямування, зазначимо, що пункт «Комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі» набрав чимало голосів у опитуванні студентів соціально-наукового спрямування (22 з 34 опитаних студентів), але не був настільки ж популярним у студентів гуманітарного спрямування (його вибрали 17 з 40 опитаних студентів-гуманітаріїв). Даному факту ми пропонуємо наступну інтерпретацію. Опитані нами гуманітарії були студентами-філологами, у навчальних планах яких багато предметів, які глибоко та на високому професійному рівні розвивають комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі, тому дані студенти не мають потреби розглядати «Філософію» як один з основних предметів, де формуються подібні навички. Натомість, серед предметів, які вивчають студенти соціально-наукового спрямування, «Філософія» є одним з тих, де викладач, пояснюючи правила мислення та раціонального аргументування, здатен суттєво допомогти з покращенням комунікативних навичок студентів. Отже, у межах навчання предмету «Філософія» розвиток комунікативної складової навичок має більше цінуватися студентами саме соціально-наукового спрямування, що ми і побачили в результатах даного дослідження.

Зазначимо, що в різних традиціях навчання філософії розвитку комунікаційної складової навичок студентів приділяють різний ступінь уваги. Наприклад, відомий американський

філософ Роберт Оді зазначав, що з чотирьох суттєвих надбань, які отримують від філософії студенти університету, одне – це саме розвиток навичок з письма та ефективної комунікації (Audi, 2006, р. 333–334). Добре відомо, що в процесі навчання філософії викладач може суттєво розвинути можливості студентів з точної інтерпретації висловів та текстів, а також з раціональної структури думок як усно, так і на письмі, що суттєво поліпшує комунікативні навички студентів. Викладачам, які організують навчання філософії для студентів негуманітарних спеціальностей, варто пам'ятати про потенціал даного предмету щодо розвитку комунікативних навичок та про наявність відповідного запиту з боку студентів.

Продовжуючи наш аналіз результатів опитування, звернемо увагу, що вибрані найбільшою кількістю опитаних студентів відповіді на перше запитання анкети – це не типи знань, а типи навичок, які можуть розвиватися протягом навчання філософії. Нагадаємо, що серед запропонованих 12 варіантів відповіді на перше запитання анкети ми розмістили шість пунктів, які є різними типами знань, та ще шість пунктів, які є різними типами навичок. Як відомо, українські традиції з викладання матеріалу філософії спрямовані на формування у студентів передусім знань, однак це не єдиний можливий підхід до викладання філософії. Наприклад, такі дослідники як Дж. Рудісілл переконливо аргументують, що в центрі уваги під час навчання філософії має бути розвиток саме навичок (Rudisill, 2011). Уміння мислити критично, будувати власну раціональну позицію щодо етичних, соціальних, світоглядних питань та вміння аргументувати її, які набрали найбільшу кількість голосів опитаних нами студентів, – це саме навички. І українським викладачам філософії, очевидно, варто звернути увагу на наявність у сучасних українських студентів запиту на формування під час навчання філософії в першу чергу навичок.

Цікавим матеріалом для розробників курсу «Філософія» будуть також дані нашого опитування щодо тих пунктів запропонованих відповідей на перше запитання анкети, які отримали найменшу кількість голосів студентів. З-поміж сорока опитаних гуманітаріїв тільки кожен четвертий зазначив, що у подальшій професійній діяльності

йому знадобляться «Навички з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів» або «Знання про основні тенденції розвитку історії філософської думки». Серед опитаних 34 студентів соціально-наукової спеціальності лише 5 студентів вказали, що під час праці за фахом їм знадобляться «Знання основних традицій інтерпретації філософських понять», і тільки 3 студенти вказали, що у їхній професійній діяльності можна буде застосувати «Знання про основні тенденції розвитку історії філософської думки».

Непопулярність серед опитаних зазначених вище варіантів відповіді на перше запитання анкети ми пояснюємо тим, що дані пункти чи не найбільше пов'язані з професійними навичками та знаннями тих, хто у подальшому планує працювати саме у царині філософії як окремої галузі знань. Очевидно, що опитані нами студенти-філологи та студенти-міжнародники пов'язують свою майбутню професійну діяльність з притаманними їхнім спеціальностям царинами діяльності. Вони розглядають ту філософію, якої їх навчають в університеті, не як шлях до вузькоспеціалізованих занять з чистої філософії, а як сферу таких філософських знань та вмінь, які можна застосовувати в більш широкому контексті, і розробнику курсу «Філософія» варто взяти цю особливість до уваги.

Безумовно, є різниця між тим, щоб викладати філософські дисципліни студентам, котрі навчаються на філософських спеціальностях, та тим, щоб викладати філософію студентам, котрі навчаються на нефілософських спеціальностях. І справа тут має полягати не тільки в різному обсязі навчальної інформації, але й у розумінні, що у даній інформації будують різні сфери застосування, адже випускники філософських і нефілософських спеціальностей будуть використовувати отримані знання та навички з філософії у різних контекстах. Студенти, які не є студентами з філософських спеціальностей, мають передусім отримувати ті філософські знання та навички, які можливо ефективно використовувати не у вузькоспеціально-філософському, а у широкому контексті, зокрема в тому, що впливає з їхньої майбутньої професійної сфери.

Разом з тим важливо наголосити, що під час навчання будь-якому предмету мусять

бути наявними як ті елементи навчання, які безпосередньо пов'язані з подальшою професійною діяльністю студента, так і ті елементи навчання, які є важливими з інших цілей. Наприклад, це можуть бути елементи навчання, які студентам необхідно засвоїти для того, щоб на їх основі отримати можливості для подальшого вивчення пов'язаного з майбутньою професійною діяльністю навчального матеріалу. Так, якщо студентам не надати основні уявлення щодо тенденцій розвитку філософської думки, у них не буде системного уявлення щодо філософії як царини знань, а це ускладнить процес ефективного застосування філософських знань та навичок. Тому, ми не вважаємо, що ті знання та навички, які отримали найменшу кількість голосів студентів у відповідях на перше запитання нашої анкети, необхідно повністю ігнорувати у курсах філософії. Думка студентів має братися до уваги, втім, звісно, лише упорядник навчального курсу здатен побачити повну картину навчального процесу з методичного боку. Водночас зазначимо, що, на нашу думку, опанування студентами «Навичками з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів», «Знаннями про основні тенденції розвитку історії філософської думки», «Знаннями основних традицій інтерпретації філософських понять», «Знаннями про основні тенденції розвитку історії філософської думки» не мають розглядатися викладачем, який навчає студентів нефілософських спеціальностей як головна мета навчання. Філософія – широка сфера знань та вмінь, серед яких можна знайти найбільш корисні складові для студентів кожної спеціальності.

Що ж стосується тих навичок та знань, які не отримали найбільшої чи найменшої кількості голосів студентів, то тут звернемо увагу на декілька цікавих на нашу думку моментів. По-перше, на те, що цей список достатньо великий. Отже опитаним студентам цікавим є далеко не тільки критичне мислення та навички з побудови власної позиції та її аргументації. Наведемо цей перелік повністю. Серед опитаних студентів-гуманітаріїв середні значення з кількості голосів отримали: «Знання основних філософських ідей та філософських методів», «Комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі», «Знання про філософію як

частину культури людства», «Знання про вчення провідних філософів минулого», «Знання про вчення провідних філософів сучасності»; «Навички з покращення власного характеру в бік гуманізму та свідомої громадянської позиції»; «Знання основних традицій інтерпретації філософських понять». Серед опитаних студентів соціально-наукового спрямування середні значення з кількості голосів отримали: «Навички з покращення власного характеру в бік гуманізму та свідомої громадянської позиції», «Знання про філософію як частину культури людства», «Знання основних філософських ідей та філософських методів», «Навички з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів», «Знання про вчення провідних філософів минулого», «Знання про вчення провідних філософів сучасності».

По-друге, нас зацікавила думка студентів щодо пунктів «Знання про вчення провідних філософів минулого» та «Знання про вчення провідних філософів сучасності». Студенти гуманітарних спеціальностей надали цим пунктам однакову кількість голосів (по 16 голосів з-поміж 40 студентів), а студенти соціально-наукового спрямування надали їм майже однакову кількість («Знання про вчення провідних філософів минулого» отримали 10 голосів, а «Знання про вчення провідних філософів сучасності» отримали 7 голосів з-поміж 34 опитаних студентів). Ці цифри нам здалися важливими, адже вони спростовують поширену думку, що сучасним студентам будуть цікаві ідеї саме сучасних філософів. Як ми бачимо, опитані студенти не надають пріоритету сучасній філософії, ступінь їхнього інтересу до класичної філософії та сучасної філософії є порівняно однаковим у контексті їхньої майбутньої професійної діяльності.

Після докладного аналізу відповідей студентів на перше запитання анкети, переходимо до розгляду їхніх відповідей на друге запитання. Нагадаємо, воно звучало так: «Які форми навчання краще використовувати при навчанні філософії? Обведіть колом ті форми навчання, які ви вважаєте доцільним використовувати при навчанні філософії в університеті. Обведіть колом не більше чотирьох пунктів».

Як показало наше опитування студентів-гуманітаріїв, найбільшу кількість

голосів отримали такі форми навчання, як «Відеолекція та її обговорення в аудиторії», «Мисленнєвий експеримент» та «Лекція». Що стосується опитаних студентів соціально-наукового спрямування, то найбільшу кількість голосів у них отримали «Лекція», «Відеолекція та її обговорення в аудиторії» та «Обговорення кейсів».

Те, що студенти соціально-наукового спрямування розглядають «Обговорення кейсів» як одну з найкращих форм для навчання філософії є цілком зрозумілим – ця форма навчання є звичною для представників соціальних наук, адже широко застосовується в багатьох дисциплінах, які вони вивчають. Спрямованість на розгляд реальних випадків, які мали місце в реальності, притаманна тим, хто вивчає суспільні науки і цю особливість, на нашу думку, варто взяти до уваги розробникам філософських курсів для студентів таких соціальних наук, як міжнародні відносини, соціологія, політологія та ін. Як демонструє досвід зарубіжних колег та наш особистий досвід, вивчення з даними студентами питань зі сфери етики та соціальної філософії чудово може бути представлене у формі розгляду кейсів (Poore, & Davidson, 2016).

Популярність такої форми навчання як «Мисленнєвий експеримент» серед опитаних студентів-гуманітаріїв ми пояснюємо тим, що молоді люди, які вибрали своєю спеціальністю гуманітаристику, найбільш охоче з-поміж різних груп студентів віддають належне творчим підходам у процесі навчання. Як показує наш досвід, у викладанні філософії студентам-гуманітаріям добре себе показує розгляд філософських мисленнєвих експериментів Філіппи Фут, Роберта Нозіка, Джона Ролза та ін. Ця форма навчання завжди з інтересом зустрічається студентами і дозволяє викладачу залучити до активного обговорення філософських питань якомога більшу кількість присутніх в аудиторії студентів.

Також хочемо зупинитися на питанні популярності серед опитаних студентів такої форми навчання філософії як лекція. Як відомо, останнім часом в Україні нерідко можна почути прихильників новітніх методів навчання, які наголошують на тому, що лекція застаріла та має бути заміненою іншими формами навчання. Однак, наше опитування

демонструє, що студенти далеко не завжди поділяють цю думку. Лекція традиційно посідає важливе місце у викладанні філософських предметів, і ми не вважаємо доцільним відмовлятися від неї. Водночас звертаємо увагу розробників курсів, що серед опитаних нами студентів було чимало прихильників такої форми навчання як «Відеолекція та її обговорення в аудиторії». Частину навчального матеріалу можна перевести на самостійну роботу студентів, запропонувавши їм переглянути записані заздалегідь відеолекції, однак, дана форма навчання буде найбільш ефективною в тому випадку, якщо супроводити це завдання певним переліком запитань, на які студенти мають відповісти після перегляду відеолекції, а потім закріпити засвоєний матеріал обговоренням під час семінару відповідей студентів на поставлені запитання. Як можна побачити з опитування, студенти готові до такої форми навчання і вважають її однією з найкращих для предмету «Філософія».

Переходимо до аналізу відповідей студентів на третє запитання нашої анкети: «Які форми оцінювання знань та навичок студентів має використовувати викладач філософії? Обведіть колом не більше чотирьох пунктів».

Як показали результати опитування, і серед студентів-гуманітаріїв, і серед студентів соціально-наукового спрямування більшість респондентів вважає найбільш належними для оцінювання знань з філософії такі форми, як есе та оцінювання активності студента під час практичного заняття – як доповідей, так і участі в обговоренні. Разом з тим серед відповідей, які набрали найбільшу кількість голосів студентів соціально-наукового спрямування, ми бачимо також і тестування.

Оцінювання активності студентів під час практичного заняття, а також перевірка студентських есе – традиційні для українських викладачів форми оцінювання знань студентів з філософії. Нам здається вдалим, що думки студентів тут збігаються з думками викладачів. Зазначимо також, що ці форми оцінювання добре доповнюють одне одну – участь у практичному занятті дозволяє перевірити здатність студентів до усного формулювання думок з опанованого навчального матеріалу, а написання ними есе надає викладачу можливість побачити спромож-

ність студентів демонструвати володіння навчальним матеріалом у письмовій формі.

Що стосується популярності серед опитаних студентів соціально-наукового спрямування такої форми оцінювання знань як тестування, то ми пояснюємо цей факт націленістю даних студентів на максимально прозорі критерії оцінювання. Окремо зазначимо, що ми не погоджуємось з думкою низки теоретиків та практиків викладання, що тестування не підходить для оцінювання знань з філософії. Ми вважаємо, що для перевірки базового рівня знань з філософії ця форма оцінювання цілком здатна надати об'єктивну картину, хоча, звісно, це має бути лише одна із застосовуваних форм оцінювання, яка доповнює інші, а не підміняє їх повністю.

Звернемо також увагу на малу кількість голосів, яку отримала така донедавна популярна в Україні форма оцінювання знань з філософії як «Реферат». На нашу думку, ці дані свідчать, що не тільки фахівці з викладання, але й студенти добре розуміють, що через проблему плагіату застосування викладачем такої форми оцінювання, як реферат, у багатьох випадках не може гарантувати точності оцінки поточних знань студентів.

Той факт, що чи не найменшу кількість голосів опитаних студентів отримала така традиційна в Україні форма оцінювання як «Письмовий екзамен», потребує подальших досліджень. Серед сорока опитаних гуманітаріїв лише два студенти, а серед тридцяти чотирьох опитаних студентів соціально-наукового спрямування лише три особи вважають, що ця форма оцінювання є такою, що її має використовувати викладач філософії. Виходячи з наявних у нас наразі даних, неможливо впевнено визначитися з причинами даної одноставно негативної думки студентів.

Далі хочемо обговорити певні суперечності, які існують у висловлених студентами думках щодо першого, другого та третього запитань анкети. Наприклад, студенти соціально-наукового спрямування, з одного боку, продемонстрували, що серед них найбільш популярним типом знань та навичок є критичне мислення, однак, з іншого боку, вони також показали, що однією з найбільш популярних серед них форм оцінювання знань є тестування. Але ж така форма оцінювання

як тестування погано пристосована для виявлення навичок критичного мислення.

Подібну суперечливість можна побачити і з «Навичками з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань». З одного боку, дані навички розглядають як те, що знадобиться їм у подальшій професійній діяльності, 23 студенти соціально-наукового спрямування. З іншого боку, дуже мала кількість даних студентів віддала голоси за форми оцінювання, які безпосередньо спрямовані на фіксацію рівня саме даної навички – «Диспут» отримав голоси тільки 7 студентів, а «Письмовий аналіз студентом структури аргументації філософа в тому чи іншому творі та перевірка студентом обґрунтованості цієї аргументації» вибрали з переліку лише 4 студенти.

У опитаних студентів-гуманітаріїв можна побачити подібну суперечливість у відповідях. 28 студентів гуманітарного спрямування віддали голоси пункту «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань», однак лише 15 студентів відзначили, що «Диспут» є важливим, і лише 6 студентів вибрали таку форму оцінювання, як «Письмовий аналіз студентом структури аргументації філософа в тому чи іншому творі та перевірка студентом обґрунтованості цієї аргументації».

Ці та подібні суперечності, які можна знайти у відповідях опитаних студентів, говорять про те, що розробнику курсу «Філософія» необхідно критично ставитися до думки студентів та усвідомлювати, що студенти не мають професійних знань щодо ефективної організації навчального процесу.

Після наведеного вище аналізу відповідей студентів гуманітарного та соціально-наукового спрямування, яке ми проводили у 2018 та 2019 роках, ми хочемо порівняти отримані нами дані з результатами опитування студентів точних наук, яке ми проводили у 2017 році. Дану компаративістику ми можемо провести тільки по першому запитанню нашої анкети, адже у 2017 році ми не включали інші запитання в наше опитування думки студентів.

Як ми повідомляли раніше у відповідній публікації (Кулик, 2018), тоді ми опитали 60 студентів, які навчалися на бакалаврських програмах факультету прикладної математики Дніпровського національного університету

імені Олеся Гончара. Вони отримали паперову анкету, де знаходилося те саме запитання, що розташоване першим в анкеті, яку ми використовували в подальших наших дослідженнях думки студентів-гуманітаріїв та студентів соціально-наукового спрямування, а саме запитання: «Що, на вашу думку, вам більше знадобиться в подальшій професійній діяльності з-поміж навичок та знань, які можуть розвиватися та набуватися протягом курсу «Філософія»? Обведіть колом найбільш важливі на вашу думку пункти з переліку. Якщо, на вашу думку, жоден з типів знань та навичок не знадобиться – не обводьте колом жодний пункт». У ролі відповідей були перелічені ті самі 12 пунктів, які ми обговорювали вище.

Отже, беззаперечним лідером у опитаних студентів точних наук був пункт «Навички з критичного мислення» (його вибрав 51 студент з 60). Також багато голосів отримали такі пункти як «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» (37 студентів), «Комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі» (36 студентів) та «Навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» (32 студенти). Менше голосів отримали такі пункти, як: «Навички з покращення власного характеру в бік гуманізму та свідомої громадянської позиції» (22 студенти), «Знання основних філософських ідей та філософських методів» (чверть голосів опитаних), «Знання про філософію як частину культури людства» (чверть голосів опитаних), «Знання про вчення провідних філософів минулого» (8 студентів), «Знання про вчення провідних філософів сучасності» (8 студентів), «Знання про основні тенденції розвитку історії філософської думки» (8 студентів). Найменшу кількість голосів отримали пункт «Знання основних традицій інтерпретації філософських понять» (його вибрав лише кожен десятий з опитаних) та пункт «Навички з інтерпретації та аналізу філософських текстів та розмислів», який вибрали лише 5 студентів.

Як ми бачимо, у результатах опитування студентів точних, соціальних та гуманітарних наук, насправді, дуже багато спільного. По-перше, в опитуванні студентів точних наук ми бачимо, що тут також не було жодного студента, який би скористався можливістю не обводити колом жодного варіан-

та відповіді, вказавши тим самим, що ніякі навички чи знання, які можуть набуватися в ході навчання філософії, йому не знадобляться у роботі за фахом після закінчення університету. Усі 134 студенти, які погодились взяти участь у нашому опитуванні – і студенти з точних наук, і студенти соціальних та гуманітарних спеціальностей знайшли в запропонованому переліку корисні для їхньої подальшої роботи навички та знання, які можуть набуватися в процесі навчання предмету «Філософія». Наголосимо на слові «можуть» у попередньому реченні. Добре відомо, що далеко не всі викладачі філософії розуміють потребу надавати в ході навчання не тільки знання, а й навички. З тих викладачів, хто розуміє цю потребу, далеко не всі знають, як саме це робити. Тому результати даного опитування не мають розглядатися як свідчення безумовної підтримки студентами думки, що будь-яке навчання предмету «Філософія» розвине у них ті навички та знання, які їм знадобляться в подальшій професійній діяльності. Дані результати вказують на інше – на те, що опитані студенти вважають, що корисні для їхньої подальшої професійної діяльності навички та знання можуть набуватися в межах навчання курсу «Філософія». І це зовсім не мало. Усі 134 опитаних нами студенти не є розчарованими у «Філософії» як предметі та є впевненими, що даний курс може бути корисним в їхньому зростанні як фахівців чи то з точних, чи то з соціальних або з гуманітарних наук.

По-друге, як ми бачимо, в усіх трьох опитаних групах студентів найбільшу кількість голосів отримали «Навички з критичного мислення», «Навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань» та «Навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань». Це має продемонструвати розробникам курсу «Філософія», що необхідно приділити достатньо уваги розвитку відповідних навчальних компонентів в їхніх планах.

По-третє, студенти всіх перелічених трьох напрямків у більшості визначили як те, що їм знадобиться в подальшій професійній діяльності саме навички, а не знання. Наприклад, у шістдесяти опитаних представників точних наук найбільш популярна навичка набрала 51 голос, а найбільш популярні

знання – тільки 15 голосів. Нам здається, що ці дані ілюструють загальну тенденцію сучасної молоді бути прагматично орієнтованими щодо предметів, які вони вивчають. Вони чекають від навчання в університеті розвитку насамперед навичок, які їм допоможуть бути ефективними на ринку праці і разом з тим усвідомлюють, що знання наразі є більш досяжними, ніж раніше, завдяки бурхливому розвитку засобів пошуку та отримання інформації.

Звісно, у забезпеченні даного тяжіння молоді до навичок розробникам навчальних курсів важливо не забувати, що це мають бути навички для фахівців з вищою освітою – такі, що надають можливість вирішувати складні та важливі завдання. Також наголосимо, що студентам закладів вищої освіти замало надавати тільки навички щодо того, як щось робити – необхідно забезпечувати їх також й ґрунтовними знаннями, зокрема тими знаннями, які дозволять їм глибоко та чітко розуміти чому саме потрібно робити те, а не інше. У процесі навчання навички та знання мають набуватися сукупно.

По-четверте, ми побачили, що опитані студенти всіх трьох груп не наділяють пріоритетом учення сучасних філософів порівняно із ученнями філософів давнини.

Що стосується відмінностей, необхідно передусім зазначити той факт, що серед опитаних студентів, які спеціалізуються на точних науках, можна побачити значно меншу кількість осіб, ніж серед представників гуманітарного та соціально-наукового напрямку, котрі вважають, що історико-філософський матеріал їм знадобиться у подальшій професійній діяльності. Наприклад, пункт «Знання про вчення провідних філософів минулого» отримав голоси 8 осіб з 60 опитаних студентів точних наук, 10 з 34 опитаних студентів соціальних наук, та 16 з 40 опитаних студентів гуманітарних наук. Це є цілком зрозумілим, виходячи зі специфіки роботи представників даних професійних спрямувань – очевидно, що гуманітарії та фахівці з соціальних наук у своїй професійній діяльності частіше звертаються до історико-філософського матеріалу, ніж спеціалісти з прикладної математики.

Ще одна відмінність стосується сприйняття комунікативних навичок. На прикладі студентів точних наук ми можемо побачити

таку саму розбіжність, яку ми спостерігали щодо відповідей студентів соціально-наукового та гуманітарного напрямків – чимало студентів напрямку точних наук на відміну від студентів гуманітарних наук покладають значні сподівання на те, що в процесі навчання філософії, вони зможуть посилити свої комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі. На нашу думку, такий інтерес студентів, які спеціалізуються на точних науках, пояснюється тим, що серед предметів, які вони вивчають, небагато курсів, які поглиблюють їх навички з усної та письмової комунікації, а «Філософія» має такі можливості.

Висновки

Як було встановлено в нашому дослідженні, більшість опитаних студентів і гуманітарного, і соціально-наукового спрямування вважає, що у подальшій професійній діяльності їм знадобиться від чотирьох до шести типів навичок та знань, які можуть розвиватися протягом навчання предмету «Філософія». Отже, філософія оцінюється опитаними студентами як справді важливий предмет, навчання якому надає суттєві переваги.

Найбільш розповсюдженою серед опитаних 74 студентів гуманітарних та соціально-наукових спеціальностей є думка, що з-поміж навичок та знань, які можуть розвиватися та набуватися протягом курсу «Філософія», їм у подальшій професійній діяльності знадобляться навички з критичного мислення, навички з побудови власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань та навички з аргументації даної позиції.

На думку опитаних студентів гуманітарних та соціально-наукових спеціальностей, відвідування лекцій, а також перегляд відеолекцій з подальшим їх обговоренням в аудиторії є одними з найбільш вдаливих форм навчання предмету «Філософія», обходячи за своїми перевагами такі форми навчання, як воркшоп, обговорення філософських першоджерел, мозковий штурм, обговорення за участю запрошених експертів, аналіз першоджерел за методикою «неквапливого читання» та традиційний семінар.

Також результати дослідження показали, що і серед студентів-гуманітаріїв, і серед студентів соціально-наукового спрямування більшість опитаних вважає есе, а також оцінювання участі студента в обговоренні

під час практичного заняття та оцінювання доповіді студента на практичному занятті належними формами оцінювання знань з філософії.

Нами були виявлені і певні розбіжності у ставленні опитаних студентів гуманітарного і соціально-наукового спрямування до навчання предмету «Філософія». По-перше, студенти соціально-наукового спрямування більше цінують можливість розвивати в межах навчання предмету «Філософія» комунікативні навички з вираження ідей у письмовій та усній формі, ніж студенти гуманітарного спрямування. По-друге, серед опитаних студентів-гуманітаріїв однією з найбільш бажаних форм навчання філософії є мисленнєвий експеримент, у той час як студенти соціально-наукового спрямування не проявляють щодо цієї форми навчання настільки ж високий рівень зацікавленості. Водночас студенти-гуманітарії не поділяють ентузіазм опитаних студентів соціально-наукового спрямування щодо обговорення кейсів, яке останні вважають однією з найбільш бажаних для себе форм навчання філософії. По-третє, на відміну від студентів-гуманітаріїв, студенти соціально-наукового спрямування вважають тестування однією з найкращих форм оцінювання знань з предмету «Філософія».

Порівнявши результати даного дослідження думки студентів-гуманітаріїв та студентів соціально-наукового спрямування з результатами проведеного нами раніше дослідження думки студентів, які спеціалізуються на вивченні точних наук, ми побачили багато спільного між ними. По-перше, жоден з опитаних нами 134 студентів гуманітарного, соціально-наукового спрямувань і спрямування точних наук не вважає, що навчання предмету «Філософія» не в змозі надати навички чи знання, які знадобляться у їхній по-

дальшій професійній діяльності. По-друге, найбільшу зацікавленість у навчанні філософії студенти всіх трьох спрямувань проявляють щодо розвитку навичок; набуття ж знань хоча теж викликає зацікавлення, однак у меншому ступені. По-третє, серед опитаних студентів кожного з трьох спрямувань найбільшу кількість голосів отримали такі навички, що можна розвивати протягом навчання предмету «Філософія», як: навички з критичного мислення, навички з аргументації власної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань та навички з побудови власної раціональної позиції щодо етичних, соціальних, світоглядних питань. По-четверте, опитані студенти всіх трьох груп не наділяють пріоритетом навчання концептам сучасних філософів порівняно із навчанням ідей філософів давнини. По-п'яте, студенти всіх трьох напрямків проявляють найменшу зацікавленість у вузькоспеціальних філософських знаннях та навичках, які складно використовувати за межами професійної філософської діяльності.

Що стосується відмінностей, по-перше, помітно менше студентів точних наук, ніж студентів гуманітарного та соціально-наукових спрямувань, вважають, що у їхній подальшій професійній діяльності їм знадобляться історико-філософські компоненти навчального матеріалу предмету «Філософія». По-друге, опитані студенти спрямування точних наук, проявляють більше зацікавленості у розвитку в процесі навчання філософії комунікативних навичок з вираження ідей, ніж опитані студенти гуманітарного спрямування.

Підсумуємо також, що наше дослідження потребує продовження у бік збільшення вибірки опитаних та охоплення студентів тих спеціальностей, які ще не були задіяні у наших опитуваннях.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бичко І. Шляхи оновлення змісту філософських курсів у вищій школі сучасної України. *Філософія освіти*. 2006. № 2 (4). С. 235–241.

Кулик А. В. Ожидания студентов факультета прикладной математики относительно изучения философии. Материалы *Международной научно-практической конференции "Иннова-2018" (19–20 апреля, Казахстан)*. Костанай : Издательство КГУ имени А.Байтурсынова, 2018. С. 119–121.

Лисий І. Перспективи університетської філософії очима студентів НаУКМА. *Магістеріум*. 2002. Вип. 9. С. 99–103.

Максюта М. Є. До проблем викладання філософії: методи особистісно орієнтованого, активного навчання. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2007. Вип. 60. С. 239–244.

Пролеєв С. В., Шашкова Л. О., Карась А. Ф., Карпенко І. В., Менжулін В. І. Проект стандарту вищої освіти зі спеціальності «філософія» (ступінь вищої освіти – магістр). Київ, 2017. 13 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti> (дата звернення: 22.08.2020)

Рижко В. Навчальна програма з філософії та філософська рефлексія. *Філософія освіти*. 2007. № 1 (6). С. 246–251.

Сорока Ю. Г. Оцінка українськими студентами якості, змісту та організації навчального процесу (на матеріалі емпіричного дослідження). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Вип. 36. С. 114–122.

Чиханцова О. А. Чинники ефективного оволодіння іноземними мовами студентами ВНЗ. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 9, Вип. 6. С. 102–109.

Ящук Т. «Європейський вибір» у викладанні філософії у вузі. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 184–192.

American Philosophical Association. Statement on the Role of Philosophy Programs in Higher Education. 2008. URL: https://www.apaonline.org/page/role_of_phil (дата звернення: 22.08.2020).

Audi R. Philosophy. *Encyclopedia of Philosophy*, Second Edition / ed. D. M. Borchert. 2006. Vol. 7. Thomson Gale. P. 325–337.

Goucha M. (Ed.). *Philosophy, a School of Freedom: Teaching Philosophy and Learning to Philosophize : Status and Prospects*. Paris : UNESCO Publishing, 2007. 279 p.

Johnson R. B., Christensen L. *Educational research: Quantitative, qualitative and mixed approaches*. Thousand Oaks : Sage, 2014.

Poor N., Davidson R. The Ethics of Using Hacked Data: Patreon's Data Hack and Academic Data Standards. Council for Big Data, Ethics and Society. 2016. URL: <https://bdes.datasociety.net/wp-content/uploads/2016/10/Patreon-Case-Study.pdf> (дата звернення: 22.08.2020).

Rudisill J. The Transition from Studying Philosophy to Doing Philosophy. *Teaching Philosophy*. 2011. Vol. 34:3. P. 241–271. doi: 10.5840/teachphil201134332

The Quality Assurance Agency for Higher Education. Subject Benchmark Statement: Philosophy. Gloucester, 2015. 18 p. URL: http://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/subject-benchmark-statements/sbs-philosophy-15.pdf?sfvrsn=6294f781_10 (дата звернення: 22.08.2020).

UNESCO. *Teaching Philosophy in Europe and North America*. Paris : UNESCO, 2011. 97 p.

REFERENCES

Bychko, I. (2006). Shljakhy onovlennja zmistu filofsjskykh kursiv u vyshhij shkoli suchasnoji Ukrajinjy [I. Ways to update the content of philosophical courses in higher education in modern Ukraine]. *Filosofija osvity – Philosophy of education*, 2 (4), 235–241 [in Ukrainian].

Kulyk, O. V. (2018). Ozhydanyja studentov fakulteta prykladnoj matematyky odnosyteljno yzuchenyja fylosofyy [Expectations of students of the Faculty of Applied Mathematics regarding the study of philosophy]. *Materyaly Mezhdunarodnoj nauchno-praktycheskoj konferencyy "Ynnova-2018" (19–20 aprelja, Kazakhstan) – Proceedings of the International Scientific and Practical Conference "Innova-2018" (April 19–20, Kazakhstan)*. (pp. 119–121). Kstanaj: Yzdateljstvo KGhU ymeny A.Bajtursynova [in Russian].

Lysyj, I. (2002). Perspektyvy universytetskoji filosofiji ochyma studentiv NaUKMA [Perspectives of University Philosophy through the Eyes of NaUKMA Students]. *Magisterium – Magisterium*, 9, 99–103 [in Ukrainian].

Maksjuta, M. (2007). Do problem vykladannja filosofiji: metody osobystisno orijentovanogho, aktyvnogho navchannja [To the problems of teaching philosophy: methods of personality-oriented, active learning]. *Muljtyversum. Filofsjskyj aljmanakh – Multiverse. Philosophical Almanac*, 60, 239–244 [in Ukrainian].

Prolejev, S. V., Shashkova, L. O., Karasj, A. F., Karpenko, I. V., & Menzhulin, V. I. (2017). *Proekt standartu vyshhoji osvity zi specialnosti "filosofija" (stupinj vyshhoji osvity – magistr) [Draft standard of higher education in the specialty "philosophy" (degree of higher education - master)]*. Kyiv. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/proekti-standartiv-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].

Ryzhko, V. (2007). Navchaljna prohrama z filosofiji ta filofsjska refleksija [Curriculum in philosophy and philosophical reflection]. *Filosofija osvity – Philosophy of education*, 1 (6), 246–251 [in Ukrainian].

Soroka, Ju. (2016). Ocinka ukrajinsjkyj studentamy jakosti, zmistu ta orghanizaciji navchaljnogho procesu (na materialy empyrchnogho doslidzhennja) [Ukrainian students' assessment of the quality, content and organization of the educational process (based on empirical research)]. *Visnyk Kharkivskogho nacionalnogho universytetu imeni VN Karazina. Serija: Sociologichni doslidzhennja suchasnogho suspilstva: metodologija, teorija, metody – Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series: Sociological research of modern society: methodology, theory, methods*, 36, 114–122 [in Ukrainian].

Chyhancova, O. (2015). Chynnyky efektyvnogho ovodinnja inozemnymi movamy studentamy VNZ [Factors of effective mastering of foreign languages by university students]. *Aktualjni problemy psykholohiji – Current problems of psychology*, 9 (6), 102–109 [in Ukrainian].

- Jashhuk, T. (2005). "Jevropejskyj vybir" u vykladanni filosofiji u vuzy ["European Choice" in teaching philosophy at the university]. *Filosofija osvity – Philosophy of education*, 1, 184–192 [in Ukrainian].
- American Philosophical Association. (2008). *Statement on the Role of Philosophy Programs in Higher Education*. Retrieved from https://www.apaonline.org/page/role_of_phil.
- Audi, R. (2006). Philosophy. *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd ed. D. M. Borchert (Ed.). (Vol. 7, pp. 325–337). Thomson Gale.
- Goucha, M. (Ed.). (2007). *Philosophy, a School of Freedom: Teaching Philosophy and Learning to Philosophize: Status and Prospects*. Paris: UNESCO Publishing.
- Johnson, R. B., & Christensen, L. (2014) *Educational research: Quantitative, qualitative and mixed approaches*. Thousand Oaks: Sage.
- Poor, N., & Davidson, R. (2016). The Ethics of Using Hacked Data: Patreon's Data Hack and Academic Data Standards. *Council for Big Data, Ethics and Society*. Retrieved from <https://bdes.datasociety.net/wp-content/uploads/2016/10/Patreon-Case-Study.pdf>.
- Rudisill, J. (2011). The Transition from Studying Philosophy to Doing Philosophy. *Teaching Philosophy*, 34:3, 241–271. doi: 10.5840/teachphil201134332
- The Quality Assurance Agency for Higher Education (2015). *Subject Benchmark Statement: Philosophy. Gloucester*. Retrieved from http://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/subject-benchmark-statements/sbs-philosophy-15.pdf?sfvrsn=6294f781_10.
- UNESCO. (2011). *Teaching Philosophy in Europe and North America*. Paris: UNESCO.

Кулик Олександр

Доктор філософських наук, професор
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Email: prof.kulyk@gmail.com

Kulyk Oleksandr

Doctor of Philosophical Science, Full Prof.
Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: 0000-0001-5581-7040

Цитування: Кулик, О. (2020) Думки студентів щодо навчання предмету «Філософія». *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (6–7), 101–118. doi: 10.15421/172069

Citation: Kulyk, O. (2020). Dumky studentiv shchodo navchannia predmetu «Filosofia». [Students' Opinions on Philosophy Courses]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (6–7), 101–118. doi: 10.15421/172069

Стаття надійшла / Article arrived: 18.08.2020

Схвалено до друку / Accepted: 26.08.2020